

พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่*

BUDDHISM AND MODERN SCIENCE

พระปลัดภราดร อภิวัฒน์โน (เขี้ยวเสน)*, สุปรียา ชำนาญพุฒิพร และสุภาพ เต็มรัตน์
Phra Paladparadon Apiwattano (Keawsen)*, Supreecha Chamnanphuttiopon and Suphap Temrat

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาศกรราช
Mahamakut Buddhist University Srithammasokkaraj Campus, Thailand

*Corresponding Author E-mail: phraparadparadon.2522@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ 2) วิเคราะห์พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ 3) สังเคราะห์พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ระบบวิชาความรู้เป็นระบบความรู้ในฐานะเป็นศาสตร์ที่แสวงหาความรู้ความเข้าใจ ที่จะช่วยชี้ช่องทางเดินชีวิตมนุษย์ให้รู้จักการเข้าถึงชีวิตที่ดีงามและตามสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เข้าใจถึงการกระทำของมนุษย์แต่ละคน ว่าเป็นเหตุปัจจัยให้ประสบกับทุกข์หรือสุขมากน้อยแตกต่างกันไป ส่วนวิทยาศาสตร์มุ่งเน้นพัฒนาทักษะให้เกิดความชำนาญ และเชี่ยวชาญในการแสวงหาสิ่งเฉพาะเพื่อสนองต่อความอยากรู้อยากเห็น วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะการค้นพบและเปิดเผยความจริง แต่ไม่ได้มุ่งแสวงหาความดี และพระพุทธานุภาพเพื่อสังคม มีเป้าหมายการจัดการจิตความสัมพันธของคนในสังคมจะผ่านการขัดเกลาของบุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้น นำศาสนาไปสู่การทดสอบปฏิบัติและเข้าใจหลักคำสอนผ่านประสบการณ์ยังรู้ลุ่มลึกถึงรากฐานของคำสอนทางศาสนาจนที่จะเข้าไปสู่การแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ในระดับพื้นฐานของปัญหานั้น ๆ สู้เชิงปฏิบัติการในการเสนอหลักการแก้ปัญหาอย่างจริงจังหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเสนอหลักการในการแก้ปัญหานั้น

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, ศาสตร์สมัยใหม่, สังคมไทย

ABSTRACT

The academic article on Buddhism and Modern Science has the following objectives: 1) to study Buddhism and modern science, 2) to analyze Buddhism and modern science, and 3) to synthesize Buddhism and modern science. The

* Received October 4, 2023; Revised June 18, 2024; Accepted June 27, 2024

results of the study found that the Knowledge system is a science that seeks knowledge and understanding that will help point the way in human life to know how to reach a good life and satisfy curiosity. Buddhism teaches humans to understand the actions of each human being and that it is a factor that causes humans to experience suffering or happiness differently. On the other hand, the science section focuses on developing skills to become proficient and proficient in seeking addictive things to satisfy curiosity. Science is only interested in searching and revealing the truth but not in seeking goodness. Buddhism for society has a goal of organizing the relationships of people in society through the refinement of those who follow the teachings. This is the way to bring religion to test, practice, and understand the doctrine through experience deep insight into the foundations of religious teachings to the point of solving new problems at the basic level of those problems, leading to action in terms of proposing principles to solve a severe problem or social movement to propose principles for solving that problem.

Keywords: Buddhism, Modern science, Thai society

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทยและการดำเนินชีวิตของคนในสังคมทั้งในฐานะภูมิปัญญาดั้งเดิมของสังคมไทยและภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่รับมาจากตะวันตก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้เห็นความพยายามของคนรุ่นก่อน ๆ ในการเลือกรับและปรับใช้วิทยาการตะวันตก และในขณะเดียวกันนั้นก็มีความพยายามในการรักษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของสังคมไทยไว้พร้อม ๆ ไปกับการรับเอาภูมิปัญญาสมัยใหม่เข้ามาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสังคมไทยการพัฒนาสังคมไทยสมัยใหม่จะยั่งยืนได้อย่างแท้จริง ในยุคสมัยใหม่ วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเป็นที่มาและเป็นรากฐานแห่งความเจริญก้าวหน้า แต่สิ่งที่เหมาะสมกับสังคมไทยก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นวัฒนธรรมแบบไทยที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังนั้นในยุคสมัยใหม่นี้ต้องการปรับเปลี่ยนให้มีความสอดคล้อง โดยเพิ่มเติมวัฒนธรรมแบบพุทธให้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมไทย เพื่อให้คนไทยเป็นคนที่สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างมีอิสรภาพมีความสุขอย่างสมดุลกับธรรมชาติแวดล้อมและอยู่ร่วมกับชาวโลกได้อย่างมีสันติสุข ประเด็นที่การศึกษาด้านพระพุทธศาสนาขยายตัวออกไปในหลายประเทศ จึงให้ชาวพุทธทั่วโลกได้หันมาสนใจและศึกษาพระพุทธศาสนา จึงเป็นโอกาสสำคัญที่เราจะได้มองไปข้างหน้าว่า เราจะก้าวต่อไปในทิศทาง

ไหน และจะกำหนดแนวทางการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เป็นไปอย่างไร จึงจะสมสมัย และสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มคนเหล่านั้น (พระมหามหาวินทร์ ปุริสสุตโม, 2561)

วิวัฒนาการของสังคมไทยในอดีตมีหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นแกนในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ตลอดถึงมนุษย์กับธรรมชาติ หน่วยทางสังคมทำหน้าที่ประสานกันอย่างกลมกลืนภายใต้หลักคำสอนและวัฒนธรรมเดียวกัน ปัญหาทางสังคมในยุคสมัยใหม่มีความแปลกใหม่และสลับซับซ้อน บทบาทของพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีความโดดเด่นในแง่การตีความหลักคำสอนเพื่อแก้ปัญหา นั่น การดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนเพื่อขัดเกลาตนเองและรูปแบบประเพณีก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการนำหลักคำสอนพระพุทธศาสนาแก้ปัญหาสังคม ในปัจจุบันพัฒนาการของสังคมโลกเคลื่อนไปทิศทางเดียวกัน (unilinear) ด้วยแรงขับเคลื่อนของศาสตร์สมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นวัตถุนิยมและเสรีนิยม สังคมโครงสร้างสังคมไทยจึงมีความสลับซับซ้อนและปัญหาสังคมก็มีความสลับซับซ้อนตามไปด้วย สังคมจึงมีความคาดหวังให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะปัญหาด้านจริยธรรมซึ่งกล่าวกันว่า บทบาทหน้าที่ของสถาบันทางศาสนาในเชิงสังคมเริ่มลดลงตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งหมายถึงการทำหน้าที่ของพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาสังคมจะต้องมีความเข้มข้นมากขึ้น สถาบันทางศาสนาเป็นหน่วยหนึ่งทางสังคมเป็นทั้งผู้กระทำและถูกระงับจากระบบโลกทุนนิยมสะท้อนออกในหลายทิศทาง พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งเป็นผู้ถูกระงับโดยการถูกดัดแปลงเข้าไปในระบบโลกดังกล่าวมีความเป็นทางโลกเชิงวัตถุนิยม (secularization) แบบชาวโลกมากขึ้น บุคลากรทางพระพุทธศาสนาบางกลุ่มหนึ่งได้แสวงหารากฐานหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแบบบริสุทธิ์ (fundamentalism) เฉพาะตนแบบปัจเจกนิยม และขณะเดียวกันมีบุคลากรทางพระพุทธศาสนาบางส่วนได้ขัดเกลาตัวเองบนพื้นฐานหลักคำสอนและนำตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคมด้วยการตีความหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านประสบการณ์การปฏิบัติของตนต่อปัญหาใหม่ ๆ ร่วมสมัยและเสนอแนวทางในการแก้ปัญหา นั่นคือการที่ยุคสมัยได้มีการเปลี่ยนแปลงมีวิทยาการสมัยใหม่มากมายเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม พระพุทธศาสนาเองก็ต้องศึกษาและเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเข้ามาสอดคล้องแทรกและรักษาไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของสังคมไทยเรียนรู้ศาสตร์สมัยใหม่และรักษาไว้ซึ่งความเป็นวิถีพุทธพร้อม ๆ กัน

การศึกษาพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ ไม่ใช่เป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ เพราะการศึกษาเปรียบเทียบเป็นเพียงการวางสิ่งที่เราศึกษาไว้คู่ขนานโดยที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกัน แต่การศึกษาแบบบูรณาการเป็นการนำสิ่งที่เราศึกษามาปรับแต่งผสมผสานกันจนก่อให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ ดังนั้น การบูรณาการพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ จึงต้องมีการปรับองค์ความรู้ทั้งสองสายให้เชื่อมโยงเข้าหากัน วิธีการศึกษาจึงทำได้โดย ประการแรก ปรับศาสตร์เข้าหาพุทธศาสนาคือใช้พุทธศาสนาเป็นตัวตั้ง แล้วนำศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายเสริมพุทธศาสนา วิธีนี้เป็นการใช้องค์ความรู้ในศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายสนับสนุนพุทธศาสนาให้ดูสมสมัยและมี

เหตุผลเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการได้มากขึ้น วิธีการนี้นิยมใช้ในนักวิชาการพุทธศาสตร์ และ ประการที่ 2 เป็นการปรับพระพุทธานุศาสตร์เข้าหาศาสตร์ คือใช้ศาสตร์สมัยใหม่เป็นตัวตั้ง และ นำหลักศีลธรรมในพุทธศาสนาเพิ่มเติมเข้าไปในเนื้อหาของศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะ ศาสตร์สมัยใหม่มุ่งแสวงหาความจริงโดยไม่สนใจเรื่องศีลธรรมการนำหลักศีลธรรมในพุทธ ศาสนาเพิ่มเติมให้กับศาสตร์เหล่านั้น ย่อมช่วยให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต), 2557)

ประมวลได้ว่าสังคมเผชิญหน้าประเด็นปัญหาทางวิชาการหรือวิกฤติการณ์ต่าง ๆ สังคม ไม่สามารถที่จะผลักดันให้เป็นภาระของศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งรับมือ หรือตอบโต้แต่เพียงลำพัง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่สาขาต่าง ๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องร่วม คิดค้น และออกแบบเครื่องมือเครื่องมือกระบวนการวิธีการที่เหมาะสม โดยการบูรณาการและ สร้างชุดความรู้ หรือเครื่องมือแบบสหวิทยาการ เพื่อนำจุดเด่นของวิทยาการต่าง ๆ มาเป็น ฐานรองรับโดยการสร้างแบบจำลอง อธิบายและตีความให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหา และ วิกฤติการณ์ต่าง ๆ บนสถานการณ์ที่เป็นจริง และเฝ้าต่อสถานการณ์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นผู้เขียนจึง มีความสนใจศึกษา พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพุทธศาสนา กับศาสตร์สมัยใหม่ในมิติของวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาเพื่อสังคม เพื่อวิเคราะห์พุทธศาสนา กับวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาเพื่อสังคม และเพื่อบูรณาการพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่

ความหมายและขอบเขตของพุทธศาสนา

การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การฝึกฝนอบรมตนให้งอกงามใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นทั้ง คนดีและคนเก่ง นั่นคือ สอนให้คนเรามีคุณธรรมความดีงามก่อนแล้ว จึงให้มีความรู้ความเข้าใจ หรือสติปัญญาในภายหลังจะเห็นได้ว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนามีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับ ต่ำสุดถึงระดับสูงสุด เมื่อแบ่งระดับอย่างกว้าง ๆ มี 2 ประการคือ 1) การศึกษาระดับโลกิยะ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตในทางโลก 2) การศึกษาระดับโลกุตระ มีความมุ่งหมายเพื่อ ดำรงชีวิตเหนือกระแสโลก

หลักการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ควบคู่กับการปฏิบัติด้วยเสมอ ผู้ที่เอาแต่เรียน อย่างเดียว โดยไม่ปรับปรุงตนให้ดีขึ้นในภาคปฏิบัติ พุทธศาสนาเรียกว่า “คนตำราเปล่า คน คัมภีร์เปล่า” ในปัจจุบันน่าจะเรียกว่า “คนปริญญาเปล่า” และกล่าวเปรียบเทียบกับ “เหมือน ทัพพีไม่รู้รสแกง” “เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโค” (ได้รับแต่ค่าจ้าง แต่ไม่ได้ดีตนมโค) มีค่าเท่ากับ ไม่ได้ศึกษาอย่างแท้จริง พระพุทธศาสนากำหนดองค์ประกอบของการศึกษาพระพุทธศาสนา ออกเป็น 3 ประการคือ

1. ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน
2. ปฏิบัติ ได้แก่ การนำเอาหลักการ ทฤษฎี แนวคิดจากการศึกษาเล่าเรียนมาประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติในวิถีชีวิตของตน
3. ปฏิเวธ ได้แก่ ผลของการปฏิบัติ เช่นได้รับความสุขในชีวิต ประสบความสำเร็จในชีวิต เป็นต้น

การศึกษาตามองค์ประกอบทั้ง 3 แล้ว ยังต้องมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่สำคัญของการศึกษาอีกหลายประการคือ

1. การมีความรู้ความเข้าใจในสถานะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวในสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ว่าสิ่งใดควรปรับ ควรปรับอย่างไร ที่ไหน เป็นต้น

2. การปรับตัวเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่โดย 1) พัฒนางค์ประกอบภายในทางด้านร่างกายให้มีความสามารถและความพร้อมในการดำรงอยู่ด้วยดี เช่น ให้เจริญเติบโตแข็งแรง มีสุขภาพดี เป็นต้น 2) พัฒนางค์ประกอบภายในทางด้านจิตใจให้แข็งแกร่งสามารถยิ่งขึ้น เช่น มีสติปัญญามากขึ้น มีคุณธรรมอื่น ๆ เช่น เมตตา กรุณา สูงขึ้น เป็นต้น

3. การรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตน โดย 1) รู้จักเลือกเกี่ยวข้องกับและถือประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ 2) ไม่ทำลายหรือทำตนให้เป็นอันตรายแก่สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลแก่ชีวิต 3) ทำตนให้เกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ตนเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่ง ซึ่งร่วมสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี อันเป็นประโยชน์ร่วมกัน 4) รู้จักจัดสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ ที่อำนวยประโยชน์แก่ชีวิต

สรุปได้ว่าการศึกษิตตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การฝึกฝนอบรมตนให้งอกงามใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง มีความรู้ความเข้าใจในสถานะของสิ่งทั้งหลาย ปรับตัวเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่ และรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตน

ความหมายและขอบเขตของวิทยาการสมัยใหม่

วิทยาการ (Sciences) หมายถึง ความรู้แขนงต่าง ๆ เช่น ปัจจุบันวิทยาการต่าง ๆ ก้าวหน้าไปมาก บางทีใช้ว่า ศิลปะวิทยาการ ซึ่งคำนี้มีนัยที่สอดคล้องกับคำว่า “ศาสตร์” ที่หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ ซึ่งหมายถึง ระบบวิชาความรู้ มักใช้ประกอบหลังคำอื่น เช่น วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายความหมายเอาไว้ค่อนข้างจะรับกันในบางประเด็นว่า “ศาสตร์ หมายถึง “ระบบการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์

และระบบวิชาความรู้ที่ได้จากวิธีการเช่นนั้น (A system of acquiring knowledge based on scientific method) นั่นคือ ศาสตร์จะต้องมีวิธีการแสวงหาความรู้ ซึ่งใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และได้องค์ความรู้มาจากวิธีการนั้น (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2553)

รัตน์ บัสนธ์ ให้ความหมายว่า “ศาสตร์ (Science) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงสาขาวิชา หรือสาขาความรู้ต่าง ๆ หรือเป็นกระบวนการที่เป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่ทำให้ได้มาซึ่งความรู้” ศาสตร์ หรือสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ นั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) ที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ ในธรรมชาติเพื่อให้เกิดความรู้ และศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science) ที่ศึกษาปรากฏการณ์ในธรรมชาติเช่นเดียวกัน แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาตอบสนองความต้องการและประโยชน์ของมนุษย์เป็นสำคัญ ศาสตร์นั้นจึงมีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ คือ 1) เพื่อบรรยาย (Description) 2) เพื่ออธิบาย (Explanation) 3) เพื่อทำนาย (Prediction) 4) เพื่อควบคุม (Control) (รัตน์ บัสนธ์, 2552)

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น วิทยาการหรือศาสตร์ (Science) มีความหมายโดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ คือ 1) หมายถึงข้อเท็จจริง หรือกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ 2) หมายถึงสาขาวิชาหรือสาขาความรู้ต่าง ๆ เช่น เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา เกษตรศาสตร์ 3) หมายถึงกระบวนการ และกิจกรรมที่ทำให้ได้ความรู้ที่สามารถทดสอบได้ เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ในธรรมชาติ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อบรรยาย อธิบาย ทำนาย และควบคุม

สรุปการนำเสนอบทความครั้งนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นไปที่แง่มุมของคำว่าวิทยาการ หรือศาสตร์ที่สอดคล้องกับของราชบัณฑิตยสถาน และทอมดิเก และแบรดฮาร์ทที่มุ่งเน้นสาขาวิชา และตัวความรู้ วิทยาการ หรือศาสตร์สมัยใหม่ (Modern Sciences) เช่น สังคมศาสตร์ (Social Science) รัฐศาสตร์ (Political Science) เศรษฐศาสตร์ (Economical Science) ซึ่งสาขาต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่ภายใต้ศาสตร์หลักทั้ง 2 มิติ คือ วิทยาศาสตร์ และพุทธศาสนาเพื่อสังคม (พระมหาพรหมมหาโส, 2557)

สรุปได้ว่า วิทยาการสมัยใหม่เป็นการศึกษาความรู้และเกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงสาขาวิชา หรือสาขาความรู้ต่าง ๆ หรือกระบวนการ และกิจกรรมที่ทำให้ได้ความรู้ที่สามารถทดสอบได้ เพื่อบรรยาย อธิบาย ทำนาย และควบคุม

หลักการพระพุทธศาสนากับหลักการวิทยาศาสตร์

หลักการของพระพุทธศาสนากับหลักการของวิทยาศาสตร์มีทั้งส่วนที่สอดคล้อง และส่วนที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้ ความสอดคล้องกันของหลักการของพระพุทธศาสนากับหลักการวิทยาศาสตร์

1. ในด้านความเชื่อ (Confidence) หลักการวิทยาศาสตร์ ถือหลักว่า จะเชื่ออะไรนั้น จะต้องมีการพิสูจน์ให้เห็นจริงได้เสียก่อน วิทยาศาสตร์เชื่อในเหตุผลไม่เชื่ออะไรลอย ๆ และ

ต้องมีหลักฐานมายืนยัน วิทยาศาสตร์ไม่อาศัยศรัทธาแต่อาศัยเหตุผล เชื่อการทดลองว่าให้ความจริงแก่เราได้ แต่ไม่เชื่อการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะทุกอย่างดำเนินอย่างมีกฎเกณฑ์ มีเหตุผล และวิทยาศาสตร์อาศัยปัญญาและเหตุผลเป็นตัวตัดสินความจริง วิทยาศาสตร์มีความเชื่อว่า สรรพสิ่งในจักรวาลล้วนดำเนินไปอย่างมีเหตุผล มีความเป็นระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน

2. หลักการทางพระพุทธศาสนา มีหลักความเชื่อเช่นเดียวกับหลักวิทยาศาสตร์ ไม่ได้สอนให้มนุษย์เชื่อและศรัทธาอย่างมกมายในอิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ แต่สอนให้ศรัทธาในอนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่จะก่อให้เกิดปัญญาในการแก้ทุกข์แก้ปัญหาชีวิต ไม่สอนให้เชื่อให้ศรัทธาในสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสาทสัมผัสเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์สอนให้มนุษย์นำเอาหลักศรัทธาโยงไปหาการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ ด้วยปัญญา และด้วยการปฏิบัติดังหลักของความเชื่อใน หลักกาลามสูตร ทั้ง 10 ข้อ (อง. ทุก. 20/66/260) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552) นั้น พระพุทธองค์ทรงแนะนำถึงทำที่ที่ควรมีต่อแหล่งความรู้ที่เป็นความรู้เชิงประจักษ์ ความรู้ตามแนวตรรกะ ความรู้ที่ได้รับผ่านศรัทธาทั้งหลายว่า อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อในทันที แต่ก็มีได้ทรงสอนให้ไม่เชื่ออะไรเลยเพียงแต่ให้รับเข้ามาไว้แล้วตรวจสอบด้วยตนเองก่อนว่าเมื่อนามาปฏิบัติแล้วเป็นกุศล เกื้อกูลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้จริง ก็ถือว่าเป็นความจริงโดยไม่สนใจว่าจะต้องตรงกับความเป็นจริงภายนอกหรือไม่แต่อย่างใด

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความเป็นจริงไว้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้มนุษย์ตามรู้และสามารถปล่อยวางและดับทุกข์ได้ในชีวิตจริง ได้แก่ หลักธรรมเรื่อง “อิทัปปัจจตา” ที่กล่าวว่า สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยต่อกันไปตามสาเหตุและปัจจัยซึ่งแสดงถึงความไม่มีต้นกำเนิดเดิมสุดของสิ่งทั้งหลาย ความเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสภาพที่แท้จริงของโลก หลักไตรลักษณ์สอนว่า สิ่งทั้งปวงที่เราพบเห็นในชีวิตประจำวันนั้นมีลักษณะ 3 ประการคือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา ในหลักกาลามสูตรนี้ พระพุทธเจ้ายังตรัสต่อไปว่า จะต้องรู้เข้าใจด้วยว่า สิ่งเหล่านี้เป็นกุศล หรืออกุศล ถ้ารู้ว่าเป็นอกุศล มีโทษ ไม่เป็นประโยชน์ ทำให้เกิดทุกข์ พังละเสีย ถ้ารู้ว่าเป็นกุศล มีคุณ เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุข ก็ให้ถือปฏิบัติ นั่นคือศรัทธาหรือความเชื่อที่ก่อให้เกิดปัญญา

2. ในด้านความรู้ (Wisdom) ทั้งหลักการทางวิทยาศาสตร์และหลักการของพระพุทธศาสนายอมรับความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ หมายถึง การที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้ประสบกับความรู้รู้สึกนึกคิด เช่น รู้สึกดีใจ รู้สึกอยากได้ เป็นต้น วิทยาศาสตร์เริ่มต้นจากประสบการณ์คือการที่ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ แล้วเกิดความอยากรู้อยากเห็นก็แสวงหาคำอธิบาย วิทยาศาสตร์ไม่เชื่อหรือยึดถืออะไรล่วงหน้าอย่างตายตัว แต่จะอาศัยการทดสอบด้วยประสบการณ์สืบสาวไปเรื่อย ๆ จะไม่อ้างอิงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์และการทดลอง วิทยาศาสตร์แสวงหาความจริงสากล (Truth) ได้จากฐานที่เป็นความจริงเฉพาะองค์ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ได้จากประสบการณ์ ความรู้ใดที่อยู่นอกขอบเขตของประสบการณ์ไม่ถือว่าเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์พระพุทธเจ้าก็ทรงเริ่มคิดจากประสบการณ์คือ ประสบการณ์ที่ได้

เห็นความเจ็บ ความแก่ ความตาย และที่สำคัญที่สุดคือความทุกข์ พระองค์มีพระประสงค์ที่จะค้นหาสาเหตุของทุกข์ในการค้นหา พระองค์ได้เชื่ออะไรล่วงหน้าอย่างตายตัว ไม่ทรงเชื่อว่า มีพระผู้เป็นเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ที่จะให้คำตอบได้แต่ได้ทรงทดลองโดยอาศัยประสบการณ์ของพระองค์เองดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

หลักการพระพุทธศาสนาและหลักการทางวิทยาศาสตร์มีส่วนที่ต่างกันในเรื่องนี้คือ วิทยาศาสตร์เน้นความสนใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ด้านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ส่วนพระพุทธศาสนาเน้นความสนใจกับปัญหาที่เกิดทางจิตใจ หลักการทางพระพุทธศาสนามีส่วนคล้ายคลึงกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ในหลายประการ เช่น ในขณะที่มีนักวิทยาศาสตร์กลุ่มหนึ่งมุ่งแสวงหาความจริงของธรรมชาติที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) และมีนักวิทยาศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งมุ่งแสวงหาความรู้ที่จะนำมาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science)

หลักการพระพุทธศาสนา ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัจธรรมเพื่อสอนให้มนุษย์เกิดปัญญา 2 ทางคือ ทางแรก สอนให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในธรรมชาติและในกฎธรรมชาติ เช่น สอนให้รู้หลักอัฐิปัจจยตา หลักไตรลักษณ์ หลักอริยสัจ หลักเบญจขันธ์ ทางที่สองสอนให้เกิดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าทางจริยธรรม เพื่อนำไปใช้ไปปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตนเอง ต่อสังคม และต่อธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรสิกขา สอนให้ละเว้นความชั่ว สอนให้กระทำความดี และสอนให้ทำจิตใจให้สงบบริสุทธิ์

อย่างไรก็ตามหลักการพระพุทธศาสนาจะมีฐานะคล้ายกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ แต่จริยศาสตร์แนวพุทธไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ดังท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงความเห็นไว้ในการบรรยายเรื่อง พระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานของวิทยาศาสตร์ตอนหนึ่งว่า “วิทยาศาสตร์นำเอาความรู้จากกฎธรรมชาติ โดยสอนให้มนุษย์รู้จักใช้เทคโนโลยี เพื่อควบคุมธรรมชาติ ส่วนปรัชญาพุทธสอนให้มนุษย์นำสัจธรรมมาสร้างจริยธรรมเพื่อดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ สอนให้มนุษย์ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตและพัฒนาคุณภาพชีวิต” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

สรุปได้ว่า ความสอดคล้องของพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ หมายถึง ระบบวิชาความรู้ อันเป็นระบบความรู้ในฐานะเป็นศาสตร์ที่แสวงหาความรู้ความเข้าใจ ที่จะช่วยชี้ช่องบอกทางเดินชีวิตมนุษย์ให้รู้จักการเข้าถึงชีวิตที่ถึงงามและตามสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ การดำเนินชีวิตและใช้ชีวิตอย่างเป็นสุขวิทยาศาสตร์ และลักษณะของพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องในส่วนของการแสวงหาความรู้ความจริงจากแหล่งความรู้ที่เป็นความรู้เชิงประจักษ์ ความรู้ตามแนวตรรกะ

วิเคราะห์พุทธศาสนากับหลักการทางวิทยาศาสตร์

ความสอดคล้องและไม่สอดคล้องของพุทธศาสนาที่มีต่อศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ซึ่งนับว่าเป็นศาสตร์เดียวที่เป็นจุดศูนย์กลางของการอธิบายความสมเหตุสมผลของสรรพสิ่งในโลกนี้ กล่าวคืออะไร ๆ ก็แล้วแต่ในยุคนี้ก็มีอธิบายเชื่อมโยงกับวิทยาศาสตร์เป็นหลักจึงจะได้รับการยอมรับจากคนในยุคนี้ มิเว้นแม้แต่การอธิบายหลักศาสนาในศาสนาที่ต้องอธิบายให้เข้ากันได้กับวิธีการทางวิทยาศาสตร์เท่านั้นจึงจะได้รับการยอมรับนับถือจากศาสนิกชน ดังนั้น คนในยุคนี้จึงเป็นยุคที่ยอมรับอะไร ๆ ได้ง่ายมาก หากเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์

ตรงกันข้าม คนในยุคนี้ก็เชื่ออะไร ๆ ได้ยากเหมือนกัน หากไม่มีความเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ที่พวกเขาคุ้นชิน ยิ่งเรื่องศาสนาด้วยแล้ว ยิ่งเป็นเรื่องยากที่คนในยุควิทยาศาสตร์จะยอมรับได้ง่ายเหมือนยุคก่อน ๆ เพราะศาสนาโดยส่วนใหญ่จะพูดเรื่องโลกหลังความตายหรือพูดเรื่องนามธรรมเป็นหลัก ซึ่งเป็นเรื่องที่วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว แต่ในที่สุดวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์สมัยใหม่ต่าง ๆ ก็ได้เดินมาถึงทางตันคือศาสตร์สมัยใหม่ตอบโจทย์ได้แค่เพียงแก้ปัญหาภายนอกตัวมนุษย์เท่านั้น และที่ยิ่งเลวร้ายไปกว่านั้นคือศาสตร์สมัยใหม่มกลับสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมา อย่างเช่นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหามลพิษ ดังนั้น ช่องว่างที่ศาสตร์สมัยใหม่ไปไม่ถึงก็คือเรื่องภายในหรือจิตใจที่ทางฝั่งศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธเชื่อว่ามียผลเป็นอย่างมากต่อความเป็นไปของสรรพสิ่ง ด้วยการที่ศาสตร์สมัยใหม่สร้างปัญหาขึ้นมาเช่นนี้เอง จึงนับว่าเป็นโอกาสที่พุทธศาสนาจะได้นำหลักการมาเติมเต็มให้กับศาสตร์สมัยใหม่จนกลายเป็นเครื่องมือสร้างสุขและปัญญาให้กับมนุษย์มากขึ้น โดยทั้งพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่ต้องมีการเชื่อมโยงระหว่างกันและกันดังนี้ (พระมหาหมื่นรินทร์ ปุริสุตโตโม, 2561)

คุณค่าและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่

ศาสตร์สมัยใหม่	พระพุทธศาสนา
ศาสตร์สมัยใหม่พัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้มีความฉลาดในการแสวงหาความอยู่รอดทางร่างกาย แต่ไม่สามารถทำให้มนุษย์เกิดความสุขสงบทางจิตใจ กล่าวคือ มุ่งเน้นพัฒนาทักษะให้เกิดความชำนาญ และเชี่ยวชาญในการแสวงหาสิ่งเสพเพื่อสนองตอบต่อความอยากรู้อยากเห็น และอยากมีอยากเป็นของตัวเองมนุษย์เอง	พระพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์เข้าใจความรู้สึกและความต้องการของตัวเองว่า ไม่สามารถแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาปรนเปรอเพื่อสนองตอบต่อความอยากของตัวเองได้ จะทำให้มนุษย์แสวงหาวัตถุในฐานะเป็นสิ่งจำเป็น มากกว่าการมุ่งเน้นแสวงหาคุณค่าเทียมจากวัตถุต่าง ๆ ที่เข้ามาช่วยวนและหลอกล่อจิตใจของมนุษย์ทำให้เกิดความอยากไม่มีที่สิ้นสุด

ศาสตร์สมัยใหม่	พระพุทธศาสนา
ศาสตร์สมัยใหม่มุ่งเน้นไปที่การแสวงหาปัญญาอันเกิดจากการพัฒนาความรู้ และแสวงหาความจริง แต่สิ่งที่ขาดหายไปคือความเชื่อมั่นในการกระทำอันเกิดจากฐานของศีลธรรม จึงทำให้ปัญญาที่มุ่งเน้นแสวงผลประโยชน์และความจริงจากศาสตร์นั้น ๆ จึงมีโอกาสน้อยลงศีลธรรมคุณธรรมความดี	พระพุทธศาสนา นำแนวคิดและความเชื่อในการปฏิบัติให้เหมาะสมตึงาม ไปเติมเต็มให้แก่ปัญญาอันเกิดจากการพัฒนาความรู้เพื่อให้พลังอันเกิดจากการคิดหาเหตุผลมีความนุ่มนวล ปัญญาที่ขาดศรัทธาจะทำให้เป็นปัญญาที่ขาดความสุขุมลุ่มลึก บุ่มบ่าม และยังคงคิดอย่างรอบด้าน ในขณะเดียวกัน ปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเรียนรู้และคิดหาเหตุผลตามกรอบของวิทยาการสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ หากขาดความเชื่อในการปฏิบัติให้เหมาะสมตึงามย่อมทำให้มนุษย์เอารัดเอาเปรียบ แข่งขัน และแข่งขันซึ่งกันและกัน มุ่งหวังความอยู่รอดของตัวเองโดยไม่ใส่ใจต่อความสุขหรือความทุกข์ของผู้อื่น
วิทยาการสมัยใหม่ในประเด็นที่เกี่ยวข้องวิทยาศาสตร์นั้น เป็นศาสตร์มุ่งแสวงหาความจริง และพิสูจน์ความจริง วิทยาศาสตร์ต้องการเรียนรู้กฎธรรมชาติและหาทางควบคุมธรรมชาติหรือเอาชนะธรรมชาติ วิทยาศาสตร์พยายามแสวงหาเครื่องมือเพื่อเข้าถึงความจริง และเปิดเผยความจริงตามกระบวนการและขั้นตอนของวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม จุดที่เป็นข้อกั่วงวลซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบใจห้ได้คือ วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะการค้นห และเปิดเผยความจริง แต่ไม่ได้มุ่งแสวงหาความดี	พระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ที่มุ่งเน้นในการแสวงหาความดี ความงาม และความสุขให้แก่มนุษย์ในเชิงปัจเจก และสังคมโดยรวม พระพุทธศาสนาจึงมีความจำเป็นที่จะเข้ามาช่วยเติมเต็มให้ศาสตร์หรือวิทยาการทั้งหลายสมบูรณ์ พัฒนาทั้งจิตภาพสมบูรณ์คู่กับการพัฒนาด้านกายภาพ ในขณะเดียวกัน หากมอง “ความจริง” ในมิติของวิทยาศาสตร์ และพระพุทธศาสนานั้น มีจุดร่วมที่สำคัญประการหนึ่งคือ “ความจริงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ” พระพุทธศาสนามีจุดยืนที่ชัดเจนว่าไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะถือกำเนิดหรือไม่ก็ตาม ความจริงตามธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏและมีอยู่แล้ว พระองค์เป็นเพียงผู้เข้าถึงกฎเกณฑ์ธรรมชาติ และนำกฎเกณฑ์ดังกล่าวมานำเสนอแก่มนุษยชาติ

แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (socially engaged Buddhism)

การนำพระพุทธศาสนาเข้าไปแก้ไขปัญหาสังคมที่เผชิญอยู่ในขณะนี้ เป็นแนวคิดที่เกิดจากการตีความหลักคำสอน ตลอดจนบุคคลทางศาสนาดำเนินการกิจกรรมเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาสังคมใหม่ ๆ นั้น ก่อให้เกิดความคลางแคลงในหมู่นักวิชาการส่วนหนึ่งถึงพื้นฐานหลักคำสอนเดิมที่รองรับกับแนวคิดนี้ว่าเป็นแนวคิดใหม่ทั้งอรรถะ (ความหมาย) และพยัญชนะ (คำ) ในหมู่นักวิชาการศาสนาส่วนหนึ่ง อาจจะวิตกว่าแนวคิดนี้เป็นแนวคิดการฟื้นฟูหลักคำสอนพระพุทธศาสนาและอาจจะเป็นการลดคำสอนที่เน้นโลกุตระธรรม ทอนลงมาเหลือเพียงมิติทางสังคมโดยการเข้าใจทั่วไปว่าหลักคำสอนพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองส่วนหลัก ได้แก่ โลกุตระธรรมเป็นหลักคำสอนที่มีเป้าหมายเน้นการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติด้านจิตใจภายในของปัจเจกบุคคล และโลกียธรรม หลักคำสอนที่เป็นหลักศีลธรรม เน้นหลักการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันของบุคคลในสังคมนั้นแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด ในทัศนะนี้อาจจะมองว่าแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคมอาจจะละเลยสาระหลักของคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เน้นสัจธรรมที่เป็นโลกุตระธรรมได้

ในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาตลอดจนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่ขัดเกลาดนเองและมีประสบการณ์ทางศาสนาหลายท่านเห็นว่า ถึงแม้แนวคิด “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” จะเป็นคำที่ถูกผลิตขึ้นใหม่ แต่ตัวเนื้อหาสาระของหลักการเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างเพียบพร้อมในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและส่งถ่ายทอดแนวคิดนี้เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ผ่านพระจริยวัตรของพระศาสดาที่บำเพ็ญพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์เมื่อครั้งทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ การเข้าใจว่าหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แยกปัจเจกบุคคลและสังคมออกจากกันนั้นเป็นความเข้าใจที่ไม่สอดคล้องกับหลักการพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนามีเนื้อหาที่เน้นในส่วนที่ว่าสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงกัน และท่านดิช ฮัท นันท์ ยืนยันว่า

“พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมก็คือพระพุทธศาสนา หากคุณปฏิบัติตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนาต่อครอบครัว สังคม นั้นแหละพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” (หิมพวรรณ รักแตงาม, 2556)

ผู้เขียนสามารถอธิบาย แนวคิด (socially engaged Buddhism) ของ ดิช ฮัท นันท์ ให้สอดคล้องกับศาสตร์สมัยใหม่ได้ว่า socially engaged Buddhism เป็นแนวคิดของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีแนวคิดหลักว่า การขจัดความทุกข์ของมนุษยชาติเป็นหน้าที่ที่สำคัญของชาวพุทธ ดังนั้นแนวคิดนี้มุ่งเน้นการช่วยขจัดความทุกข์ที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและทางใจด้วยคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นการนำศาสตร์สมัยใหม่ที่เชื่อมโยงกับแนวคิดของท่าน ดิช ฮัท นันท์ จึงจะมีลักษณะการบูรณาการที่มีสัดส่วนของการขจัดความทุกข์ทั้งทางกายที่มาจากสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ที่มีผลกระทบทางกายภาพด้วยศาสตร์สมัยใหม่ และการขจัดความทุกข์ทางใจที่เกิดขึ้นอันมาจากปัจจัยทางกายภาพและปัจจัยทางธรรมชาติ (เกิดแก่เจ็บตาย) ด้วยคำสอนของ

พระพุทธเจ้า และชาวพุทธ รวมถึงพระสงฆ์สามารถบริการสังคมและช่วยเหลือสังคมด้วย เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสามารถเข้าถึงสังคมได้ทุกลักษณะสูงสุด

เพราะฉะนั้นแนวคิด “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” จึงอาจมีความหมายใหม่ในแง่ของการใช้คำ (คำ) และการตีความหลักคำสอนเพื่อแก้ปัญหาใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนเมื่อครั้งพระพุทธองค์ได้วางรากฐานคำสอนไว้ แต่ไม่ได้มีความหมายใหม่ในแง่เนื้อหาของหลักธรรม (อรรถ) หลักคำสอนที่เป็นโลกุตระธรรมที่เน้นเป้าหมายปัจเจกบุคคลและโลกียธรรมหรือศีลธรรมที่มีเป้าหมายการจัดการจิตความสัมพันธ์ของคนในสังคมจะผ่านการกล่อมเกล้าของบุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นไม่อาจจะแยกออกจากกัน การกล่อมเกล้าด้วยการปฏิบัติตามหลักสอนทางศาสนาระดับโลกุตระธรรมที่มีอยู่ภายในจะสะท้อนออกในรูปแบบการเคลื่อนไหวกิจกรรมภายนอกด้วยการเข้าไปช่วยเหลือสังคม ท่านติช นัท ฮ์ กล่าวว่า

“การฝึกสมาธิช่วยให้แต่ละบุคคลตื่นในการกระทำของตนเองในทุกขณะ แม้การกระทำที่เป็นปกติในชีวิตประจำวัน ในการฝึกสมาธิอย่างเข้มข้น ผู้ปฏิบัติจะได้รับประสบการณ์ที่เรียกว่า “ซาโตริ” (satori) อันเป็นภาษาเซ็นเรียกว่า “นิพพาน” ความเป็นอิสระจากวัฏฏะ (freedom from the cycle of reincarnation) การฝึกสมาธิช่วยรื้อนำเมล็ดพันธุ์แห่งความกรุณา” (หิมพรรณ รักแตงาม, 2556) (ซาโตริ เป็นระดับความเข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างถ่องแท้ ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะอ้างอิงประสบการณ์ส่วนตัวเป็นหลัก ทำให้การซาโตริของแต่ละคนจะมีภาวะแตกต่างกัน ดังนั้นการจะระบุโดยชัดว่า ซาโตริ คือนิพพาน ไม่สามารถทำได้ เพราะซาโตริ จัดเป็นการรู้แจ้งเพียงหน่วยย่อย แต่นิพพานจะต้องมาจากการรู้แจ้งของสังขาร หรือที่เรียกว่าดวงตาเห็นธรรมเสียก่อนถึงเข้าสู่ภาวะนิพพานได้)

แนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคมจึงไม่แยกหลักธรรม “ระบบคิด” ออกจากคุณค่าภายในด้าน “จิตใจ” ด้วยการสัมผัสได้ตลอดเวลาและนำมาได้ในชีวิตประจำวันในทุกขณะจิต การนำหลักพุทธธรรมเข้ามาสู่ตนแล้วสะท้อนสิ่งที่อยู่ในตนนั้นออกมาสู่สังคมข้างนอกที่เป็นไปเชิงบวก กระบวนการดังกล่าวดังกล่าวจึงเป็น “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” อยู่ในตัว

การจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันแยกออกจากกันไม่ได้กับบรมธรรมหรือโลกุตระธรรมที่เรียกว่านิพพาน ที่นี้ในโลกสมัยใหม่ (โมเดิร์น) ซึ่งเกิดในยุโรปเมื่อประมาณ 200-300 ปีมาแล้ว เกิดในเมืองไทยประมาณร้อยปีมาแล้ว คำว่าโลกสมัยใหม่ไม่ได้แปลว่ายุคปัจจุบันอย่างเดียว แต่มันมีลักษณะพิเศษในทางสังคมเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง หรือแม้แต่โลกหลังสมัยใหม่ มันไปแยกสองส่วนนี้ของศีลธรรมออกจากกัน กระบวนการเรียนรู้ทางศีลธรรมของคนโบราณมันอยู่ในวิถีชีวิตหรือเป็นกระบวนการชีวิต พัฒนาการของยุคอุตสาหกรรมหรือยุคทันสมัยก่อให้เกิดผลเชิงบวกในแง่ของการก้าวหน้าของสหวิทยาการและสติปัญญาบนฐานของการแสวงหาภายใต้ขอบเขตของโลกความจริงเชิงประจักษ์ อีกด้านหนึ่งก่อให้เกิดการละทิ้งด้านคุณค่า ถึงพอมันมีบ้างก็ขาดการ บูรณาการให้มีความเชื่อมต่อกันได้ ช่วงนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างสำคัญ เริ่มจากการการลดทอนจิตใจลงเหลือเฉพาะในแง่วัตถุและความ

เชี่ยวชาญเฉพาะด้านของผู้ชำนาญการอันสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ปัญหาที่ตามมา (บุรณกร บัณฑิต และวิบูลย์ แมนสถิต, 2554)

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวว่า ความเป็นไปของบุคคลใดบุคคลหนึ่งมิได้เกิดจากการกระทำของตนหรือบุคคลอื่นเท่านั้น หากยังเป็นผลจากปัจจัยทางสังคม เช่น ระบบ สถาบัน นโยบายหรือโครงสร้างทางสังคมซึ่งไม่สามารถระบุใครคนใดคนหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบหรือกระทำได้อาติ ความยากจนของประชาชนอันเกิดจากนโยบายต่างของรัฐ นโยบายหรือโครงสร้างเหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคม ดำรงอยู่ได้เพราะความสนับสนุนเห็นชอบของผู้คนในสังคม ในโลกหลังสมัยใหม่ (post-modern) หรือโลกหลังอุตสาหกรรม (post-industry) ที่พัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคมไร้เป้าหมาย (พระไพศาล วิสาโล, 2546)

“เกิดความสับสนของสังคม การแทรกซึมของวัฒนธรรมป๊อป (blip culture) และร้ายที่สุดความเสื่อมของระบบอุตสาหกรรม เหล่านี้ได้ทำลายมโนภาพเกี่ยวกับโลกของมนุษย์ทุกคนที่มีอยู่ในสมอง สิ่งตามมาก็คือ คนมองเห็นแต่ความวุ่นวายและทวนทุกซ์จากการที่ขาดอำนาจในการควบคุมและขาดเป้าหมาย” (รจิตลักษณ์ แสงอุไร และคณะ, 2532)

ปัญหาใหม่เชิงโครงสร้างก็ตามมา เช่น ปัญหาทำลายสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนสิทธิมนุษยชน ปัญหาความรุนแรง ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ส่งผลกระทบต่อปัจเจกบุคคล เช่น นิยมความรุนแรง ฆ่าตัวตาย ความแปลกแยกในตนเอง ฯลฯ แนวทางการแก้ปัญหาสังคมที่สลับซับซ้อนใหม่ ๆ ดังกล่าวแนวทางหนึ่งที่สำคัญก็คือ การเริ่มกลับเข้าหามิติของมนุษย์เดิมที่ได้ถูกกดทอนลงก่อนหน้านี้ ซึ่งก็หมายถึงการกลับเข้ามาสู่การแสวงหาคำคุณค่าด้านจิตใจ ซึ่งคำอธิบายจิตใจดังกล่าวมีเพียบพร้อมในหลักคำสอนของศาสนาและหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ถูกใช้แก้ปัญหาสังคมร่วมสมัยนั้นได้อย่างดี แต่จะแตกต่างที่สังคมสมัยก่อนไม่ได้สลับซับซ้อนเหมือนสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาวางรากฐานการแก้ปัญหาของมนุษย์ทุกมิติทั้งปัญหาปัจเจกบุคคลและสังคมอย่างเป็นระบบ เพียงแต่ยังไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะบุคคลผู้สืบทอดศาสนาหรือองค์กรทางพระพุทธศาสนามีพัฒนาการบนฐานการได้รับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นกัน ทำให้บุคคลที่เป็นตัวกลางระหว่างการเข้าถึงหลักคำสอนพระพุทธศาสนาและสะท้อนออกมาแก้ปัญหาสังคมใหม่อยู่กระแสดของเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้นด้วย ซึ่งหมายถึง รากฐานการคิดแบบลดทอนมีผลต่อสังคมแยกย่อยเป็นหน่วยเล็กหน่วยย่อยอย่างสลับซับซ้อนมีผลต่อพุทธศาสนิกชนก็จัดองค์กรทางศาสนาแยกย่อยออกเป็นหลายรูปแบบเช่นกัน มีผู้แบ่งกลุ่มพุทธศาสนิกออกเป็น 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ “พุทธศาสนาแบบวิชาการ (academic Buddhism) พุทธศาสนาแบบจารีต (more Buddhism) พุทธศาสนาแบบราชการ (civic Buddhism) และพระพุทธศาสนาแบบกระบวนการ (movement Buddhism)” (มานพ นักการเรียน, 2545)

สรุปได้ว่า จากการขัดเกลาตนเองด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในระดับโลกุตรธรรมที่เป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาและตีความหลักคำสอนพระพุทธศาสนา

แล้วเสนอหลักการตลอดจนอาจจะสู่การเคลื่อนไหวในรูปแบบกิจกรรมทางสังคมเพื่อแก้ปัญหา นั้น จนก่อให้เกิดแนวคิด “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” ขึ้นในที่สุดด้วยเหตุนี้ การจะเข้าใจ แนวคิด “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” ได้อย่างถ่องแท้จึงจำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานหลักคำสอน พระพุทธศาสนาที่เป็นแม่บทก่อน จึงได้วางเนื้อหาการอธิบายดังต่อไปนี้ 1) หลักคำสอน พระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หลักคำสอนนี้เป็นโลกทัศน์การมองสิ่ง ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา 2) การนำโลกทัศน์สู่ฐานจิตใจในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ อย่างมีเป้าหมายและนำไปสู่การปฏิบัติการแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพุทธกาลและ สดุดท้าย 3) หลักการที่เป็นหลักคำสอนนั้นถูกนำมาปฏิบัติกล่อมเกลادنเองของพระสงฆ์ตาม แบบอย่างศาสดาและนำไปสู่ปฏิบัติการแก้ปัญหาใหม่ ๆ กรณีหลังนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุจึงถูก เลือกเพื่อเป็นกรณีตัวอย่างที่การเคลื่อนไหวของท่านอยู่ขอบเขตของหลักการ “แนวคิด พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” กรณีหนึ่ง และจะชี้ให้เห็นการปฏิบัติการในกรณีตัวอย่างนี้เป็นกรณี หนึ่งที่ทำได้จริงในบริบทสังคมปัจจุบัน

วิธีปรับศาสตร์สมัยใหม่เข้าหาพระพุทธศาสนา

วิชาพุทธศาสตร์ (Buddhist Studies) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พุทธวิทยา หรือพุทโธโลยี (Buddhology) วิธีการที่นิยมใช้วิธีแรกคือการบูรณาการพุทธศาสนากับศาสตร์สาขาต่าง ๆ เป็น การใช้อรรถาธิบายในศาสตร์ทั้งหลายมาช่วยอธิบายความพระพุทธศาสนา ซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนา เป็นที่ยอมรับของคนรุ่นใหม่ได้ง่ายมากขึ้น ในปัจจุบันพระพรหมคณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เขียน หนังสือพุทธธรรม ล้วนแต่ใช้วิธีการนี้ในการนำเอาความรู้จากศาสตร์และปรัชญาต่าง ๆ มาอธิบายคำสอนในพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น ในกสิการทวาชสูตรพระพุทธเจ้าทรงใช้อรรถาธิบาย ความรู้ด้านการเกษตรมาอธิบายธรรมแก่ชาวนาคนหนึ่งว่า สทฺธพืชฺชโตปฏฺฐฏฺฐิปลญฺญา เม ยุคนงคฺลํ แปลความว่า ศรัทธาเป็นเมล็ดพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็น งอนไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผาลและปฏัก นี่เป็นการบูรณาการพุทธธรรมกับเกษตรศาสตร์ นับเป็นวิธีการอธิบายพุทธธรรมโดยใช้ศาสตร์ในยุคนี้มาเป็นเครื่องเสริมประกอบ วิธีการบูรณา การแบบที่ 1 ซึ่งทำให้คำสอนในพุทธศาสนาเป็นตัวตั้ง แล้วนำองค์ความรู้ในศาสตร์สมัยใหม่ มาเป็นส่วนประกอบอธิบายเสริมเข้าไปอันจะทำให้พุทธศาสนาดูทันสมัยและเป็นที่ยอมรับได้ ง่ายสำหรับคนรุ่นใหม่ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553)

วิธีปรับพระพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์สมัยใหม่

วิธีการนี้เป็นการปรับพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์สมัยใหม่ คือเป็นการใช้ศาสตร์สมัยใหม่ เป็นตัวตั้งแล้วนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาเป็นส่วนเสริม เพื่อช่วยให้เกิดความสมบูรณ์ด้วยมิติ ทางศีลธรรมของศาสนา วิธีการนี้ใช้กับการศึกษาแบบธรรมประยุกต์หรือที่เรียกว่า ธรรมวิทยา หรือธรรมโมโลยี (Dhammology) และคำว่าประยุกต์ หมายถึงการปรับใช้ประโยชน์ ดังนั้น

วิธีการแบบนี้จึงเป็นการศึกษาแบบธรรมประยุกต์คือการปรับใช้ธรรมให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัยศาสตร์ใหม่เป็นสะพาน วิธีการนี้นอกจากจะช่วยให้ธรรมเป็นอากาโศกคือไม่ล้าสมัย เพราะสามารถปรับเข้ากับวิถีชีวิตของคนทุกยุคทุกสมัยแล้วยังจะเป็นการช่วยนำศีลธรรม กลับมาสู่โลกใบนี้อีกด้วย ในประเด็นนี้สอดคล้องกับคำกล่าวของอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ที่ว่า ศาสตร์ทั้งหลายมุ่งแสวงหาความจริง แต่ไม่ได้แสวงหาความดี ศาสตร์สมัยนี้สอนคนให้เป็นคนเก่งโดยไม่จำเป็นต้องเป็นคนดี เพราะเขาถือว่าไม่ใช่หน้าที่ของศาสตร์สมัยใหม่ที่จะสอนศีลธรรม การสอนศีลธรรมเป็นหน้าที่ของศาสนา ทุกวันนี้บ้านเมืองจึงเต็มไปด้วยคนเก่งแต่ไม่ดี ก็เพราะไม่มีการสอนศีลธรรมในศาสตร์ทั้งหลายนั่นเอง ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่สอนธรรมประยุกต์ เพื่อใช้ควบคู่กับศาสตร์ทั้งหลายสำหรับผลิตคนที่ทั้งเก่งและดีออกสู่สังคมให้มากขึ้น

การสอนแบบบูรณาการโดยแทรกพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์ทั้งหลายตามวิธีที่ 2 นี้ จึงจำเป็นสำหรับผลิตคนที่ทั้งเก่งและดีสู่สังคม ครูสามารถสอนแทรกธรรมเมื่อสอนวิชาต่าง ๆ ในโรงเรียน นักเรียนก็จะได้รับความรู้ในศาสตร์และข้อควรปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กันครูในโรงเรียนวิถีพุทธสามารถสอนนักเรียนให้ทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีสติและมีสมาธิ โดยตั้งชื่อกิจกรรมนั้นว่า แบบพุทธ เช่น ทำสวนแบบพุทธทานอาหารแบบพุทธ ฯลฯ อย่างในประเทศญี่ปุ่นมีการสอนสอดแทรกพุทธศาสนากายเซนเข้ากับวิถีชีวิตคนญี่ปุ่นได้อย่างกลมกลืน เขาใช้คำว่า แบบพุทธ กับกิจกรรมทุกอย่างที่ต้องทำอย่างมีสมาธิ เช่น จัดดอกไม้แบบเซน ทำสวนแบบเซน ชงชาแบบเซน วาดภาพแบบเซน บริหารแบบเซน ฯลฯ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553)

ดังนั้น ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้มีการทำหลักสูตรและสร้างรายวิชาที่มีการปรับใช้พุทธธรรมเข้ากับศาสตร์สาขาต่าง ๆ ซึ่งเป็นการเสริมธรรมเสริมปัญญาเข้าไปในศาสตร์เหล่านั้น รายวิชาประเภทนี้มีกลายด้วยคำว่าเชิงพุทธ หรือ แนวพุทธ เช่น สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ รัฐศาสตร์เชิงพุทธ พุทธจิตวิทยาศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ฯลฯ

สรุป

การฝึกฝนอบรมตนให้งอกงามใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง มีความรู้ความเข้าใจในสถานะของสิ่งทั้งหลาย ปรับตัวเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่ และรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตน ส่วนวิทยาการสมัยใหม่เป็นการศึกษาความรู้และเกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงสาขาวิชาหรือสาขาความรู้ต่าง ๆ หรือกระบวนการ และกิจกรรมที่ทำให้ได้ความรู้ที่สามารถทดสอบได้ เพื่อบรรยาย อธิบาย ทำนาย และควบคุม ความสอดคล้องของพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่เป็นระบบวิชาความรู้อันเป็นระบบความรู้ในฐานะเป็นศาสตร์ที่แสวงหาความรู้ความเข้าใจ ที่จะ

ช่วยชี้ช่องทางบอกทางเดินชีวิตมนุษย์ให้รู้จักการเข้าถึงชีวิตที่พึงามและตามสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ การดำเนินชีวิตและใช้ชีวิตอย่างเป็นสุข พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เข้าใจถึงการกระทำของมนุษย์แต่ละคน ว่าเป็นเหตุปัจจัยให้ประสบกับทุกข์หรือสุขมากน้อยแตกต่างกันไป ส่วนวิทยาศาสตร์พัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้มีความฉลาดในการแสวงหาความอยู่รอดทางร่างกาย วิทยาศาสตร์ และลักษณะของพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องในส่วนของการแสวงหาความรู้ความจริงจากแหล่งความรู้ที่เป็นความรู้เชิงประจักษ์ ความรู้ตามแนวตรรกะ

ส่วนการเชื่อมต่อกับพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่นั้นใช้วิธีการที่เรียกว่า การบูรณาการ ซึ่งหมายถึงการรวมกันเป็นกลุ่มก้อนจนกลายเป็นเนื้อเดียวกัน หรือการนำสิ่งที่แยกกันมารวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนเกิดองค์รวม วิธีการบูรณาการมี 2 วิธีคือการปรับศาสตร์สมัยใหม่เข้าหาพุทธศาสนา และการปรับพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์สมัยใหม่ โดยที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้นำแนวคิดการบูรณาการมาเป็นหลักการสำคัญในการจัดการศึกษาปัจจุบัน โดยมีคำว่าแบบพุทธหรือเชิงพุทธเข้าต่อท้ายของหลายศาสตร์ เช่น สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ รัฐศาสตร์เชิงพุทธ การจัดการเชิงพุทธ พุทธจิตวิทยาศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ฯลฯ เพราะในขณะที่สังคมเผชิญหน้าประเด็นปัญหาทางวิชาการ หรือวิกฤติการณ์ต่าง ๆ สังคมไม่สามารถที่จะผลักให้เป็นภาระของศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งรับมือ หรือตอบโต้เพียงลำพัง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่สาขาต่าง ๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องร่วมคิดค้น และออกแบบเครื่องมือ เครื่องมือกระบวนการวิธีการที่เหมาะสม โดยการบูรณาการ และสร้างชุดความรู้ หรือเครื่องมือแบบสหวิทยาการ เพื่อนำจุดเด่นของวิทยาการต่าง ๆ มาเป็นฐานรองรับ โดยการสร้างแบบจำลองอธิบายและตีความให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหา และวิกฤติการณ์ต่าง ๆ บนสถานการณ์ที่เป็นจริงและเฝ้าต่อสถานการณ์มากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- บุรณกร บัณฑิต และวิบูลย์ แมนสถิต. (2554). รูปแบบการนำตนเองเข้าไปผูกพันกับชุมชนของพระสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาสังคม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2553). วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2557). วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). พระพุทธศาสนาไทยในอนาคต. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรีสดุงศ์.

- พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม. (2561). พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่. วารสารปัญญา, 25(1), 1-13.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2557). พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่: ตัวแบบวิธีวิทยาว่าด้วยพุทธบูรณาการและพุทธสหวิทยาการ. เรียกใช้เมื่อ 10 กันยายน 2566, จาก http://center.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1733&articlegroup_id=278
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2552). พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี พร้อมอรรถกถา (ชุด 91 เล่ม) พระไตรปิฎก อรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานพ นักการเรียน. (2545). พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รจิตลักษณ์ แสงอุไร และคณะ. (2532). คลื่นโลกที่สาม. กรุงเทพมหานคร: อินทยาง.
- รัตน์ บัวสนธ์. (2552). ปรัชญาวิจัย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- หิมาพร รักษ์แตงาม. (2556). การวิเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของ ดิชนัท ฮันท์. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

